

FARABİ'NİN İDEAL DEVLETİNDE GELENEKSEL YÖNETİCİ TİPİ OLARAK HZ. ÖMER

HAZRAD'UMAR AS THE TRADITIONAL TYPE OF RULER IN AL-FĀRĀBĪ'S IDEAL STATE

MEHMET KARAKUŞ

DR. ÖĞR. ÜYESİ KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ İSLAM FELSEFESİ
ANABİLİM DALI

ASSISTANT PROFESSOR, UNIVERSITY OF KILIS 7 ARALIK FACULTY OF THEOLOGY
DEPARTMENT OF ISLAMIC PHILOSOPHY

mehmetkus@kilis.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-3628-9809>

 <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.717189>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

9 Nisan / April 2020

Kabul Tarihi / Accepted

14 Haziran / June 2020

Yayın Tarihi / Published

Haziran / June 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season

Haziran / June

Atıf / Cite as

Karakuş, Mehmet, "Farabi'nin İdeal Devletinde Geleneksel Yönetici Tipi Olarak Hz. Ömer [Hazrad 'Umar as the Traditional Type of Ruler in al-Fārābī's Ideal State]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 7/1 (Haziran/June 2020): 189-215

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey. All rights reserved.

For Permissions
ilahiyyatdersisi@kilis.edu.tr

FARABİ'NİN İDEAL DEVLETİNDE GELENEKSEL YÖNETİCİ TİPİ OLARAK HZ. ÖMER

Öz

Fârâbî'nin devletinde en önemli konumda bulunan kişi kuşkusuz ilk başkan ve onun yerine geçecek başkandır. Bu çalışmada Fârâbî'nin ilk başkandan sonra devleti yönetmek üzere düşündüğü başkan hakkında söylediklerinin, İslam'da yönetim söz konusu olduğunda akla ilk gelen isim olan Hz. Ömer'den hareketle değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu sebeple önce Fârâbî'nin ilk başkan ve sonrasında yerine geçecek başkan ile ilgili görüşlerine yer verilmiş ardından da bu şartların Hz. Ömer'de ne şekilde somutlaştığı araştırılmıştır. Fârâbî, İlk Başkandan sonra onun yerine geçecek başkana "Meliku's-Sünne" demiştir. Meliku's-Sünne, önceki yöneticilerden alınmış yazılı kanunlarla devleti yöneten ve onların geleneğini takip eden başkandır. Fârâbî'ye göre Meliku's-Sünne, en azından hikmet sahibi olmalı ve kendinden önce uygulanan kanunlardan daha uygun olanı gördüğünde öncekilerin uygulamalarında değişiklik yapabilmeli, yeni kanunlar koyabilmelidir. İşte bu şekilde yöneticilik yapanlara en güzel örnek, sahip olduğu özellikler ve sergilediği yönetim tarzıyla, Fârâbî'nin ideal yönetici anlayışına da tam olarak uyan Hz. Ömer'i çağrıştırmaktadır. Çünkü Hz. Ömer, ideal yönetici söz konusu edildiğinde İslam Devlet geleneğinin Peygamberden sonraki en güçlü figürüdür.

Özet

Fârâbî'nin devletinde en önemli konumda bulunan kişi kuşkusuz ilk başkan ve onun yerine geçecek başkandır. Bu çalışmada Fârâbî'nin ilk başkandan sonra devleti yönetmek üzere düşündüğü başkan hakkında söylediklerinin, İslam'da yönetim söz konusu olduğunda akla ilk gelen isim olan Hz. Ömer'den hareketle değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu sebeple önce Fârâbî'nin ilk başkan ve sonrasında yerine geçecek başkan ile ilgili görüşlerine yer verilmiş ardından da bu şartların Hz. Ömer'de ne şekilde somutlaştığı araştırılmıştır.

Fârâbî, siyaseten karışıklığın olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu yıllar İslâm âlemi için oldukça kötü yıllardır. Yönetim açısından bakıldığında Abbasilerin zayıfladığı, her emirliğin kendi bölgesinde bağımsızlığını ilan ettiği, isyanların çıktığı hatta Abbasi hilafet merkezinin istila edildiği bir zamandı. Böyle bir zamanda Fârâbî'nin, İslâm devletinin kaybettiği konumu kazanarak çözülen İslam birliğinin yeniden tesis için ideal devlet başkanını aradığı düşünülebilir.

Fârâbî'ye göre erdemli devletteki yetkinlik veya eksiklik noktasında en önemli rolü başkan oynamaktadır. Başkan fazıl olduğunda devlet de fazıl, başkan kusurlu olduğunda devlet de kusurlu olmaktadır. Buna göre mutluluğa götüreceği yolu gösteren fazıl devletin fazıl başkanıdır. Fazıl başkanın en son hedefi toplumu mutluluğa ulaştırmaktır. Dolayısıyla toplumun mutluluğunun teminatı başkan olmaktadır.

Fârâbî, teorisini ortaya koyduğu ideal devletin İslâm devletinin ilk yıllarında yaşanmış olan pratikteki varlığından da haberdardır. Bu devlet, temelleri Hz. Muhammed tarafından atılan ve Onun halifelerinden Hz. Ömer döneminde de kurumsallaşan yapısıyla İslam devletidir. Bu yönüyle Fârâbî, Platon'un etkisiyle İlk Başkan'ın filozof olması gerektiğini, içinde yaşadığı İslam kültürünün etkisiyle de Peygamber olması gerektiğini ifade etmiştir.

Fârâbî, erdemli devletin en önemli kişisi olarak yer verdiği İlk Başkan'ı; Filozof, Melik, Reis-i Evvel, Kanun Koyucu ve İmam gibi isimlerle ifade eder. Ve ona göre bu isimlerin hepsi aynı anlama gelir. Fârâbî'nin, erdemli devletin yöneticisi için kullandığı bu ifadelere bakıldığında, nasıl bir yönetim arayışında olduğu ve bu yönetimde nasıl özelliklere sahip kişilerin başkan olacağını tasarladığı rahatlıkla anlaşılabilir. Fârâbî'ye göre başkanın sahip olması gereken temel niteliklere aynı zamanda ona

tabi olan toplum da sahip olmalıdır. Toplum da hikmet bilgisini elde etmeye çalışmalı, cahil toplumun nitelikleri olan bedenî hazları amaç olarak görmemelidir. Toplumun erdemli olması için erdemli görüş ve davranışların topluma yerleştirilmesi ilk başkanlıkla sağlanırken, korunması ve devam etmesi geleneksel başkanlıkla sağlanmaktadır. Fârâbî, İlk Başkandan sonra onun yerine geçecek başkana "Meliku's-Sünne" demiştir. Meliku's-Sünne, önceki yöneticilerden alınmış yazılı kanunlarla devleti yöneten ve onların geleneğini takip eden başkandır. Fârâbî'ye göre Meliku's-Sünne, en azından hikmet sahibi olmalı ve kendinden önce uygulanan kanunlardan daha uygun olanı gördüğünde öncekilerin uygulamalarında değişiklik yapabilmeli, yeni kanunlar koyabilmelidir. İşte bu şekilde yöneticilik yapanlara en güzel örnek olarak, sahip olduğu özellikler ve sergilediği yönetim tarzıyla, Fârâbî'nin ideal yönetici tipi olarak düşündüğü Hz. Ömer'i hatırlatmaktadır.

Hz. Ömer sahip olduğu özelliklerle arzulan bir yönetim şeklini uygulamıştır. Bir lider olarak Hz. Ömer, Müslümanları kurumsal devlet gücüne kavuşturmuş, medeniyetin temelini oluşturan etmenlerin ortaya çıkmasını sağlayan kurumsallaşma için önemli uygulamalarda bulunmuş ve bu inkılâplar, sonraki zamanlar için de yol gösterici ve kalıcı olmuştur. Kuşkusuz Hz. Ömer; din ve imandaki kemali, hakkı kabul ederek haksız olduğunu görmesi durumunda hemen hakka dönmesi, Allah'a hesap vereceği bilinci içerisinde hakkı her şeyden üstün tutması, iradesi ve şahsiyetindeki kemali, zühdü ve dünyaya rağbet etmemesi, sabrı, heybeti, cömertliği, cesareti gibi özelliklerle dikkat çeken, tarihte adaletiyle temayüz etmiş en büyük liderlerden biridir.

Hz. Ömer, kendinden önceki iki yöneticinin deneyimlerini görme imkânına sahip olmuş ve yöneticiliği esnasında büyük ölçüde bu deneyimlerden istifade etmiştir. Yeni durumlarla karşılaştığında toplumun ihtiyaçlarına uygun çözümler üretmiştir. Hz. Ömer sadece Hz. Muhammed'i değil, diğer devlet ve krallıklardaki kanunları ve idare usullerini de öğrenmiş ve bunlardan kabule şayan olanları da benimsemiş bir liderdir. Bu da onun "geleneksel başkan" (melik es-sünne), yani kendinden önceki ilk başkanın koyduğu esaslar çerçevesinde hareket eden bir başkan olduğunun ve onun yolundan gittiğinin bir delilidir.

Toplumun erdemli olması için erdemli görüş ve davranışların topluma yerleştirilmesi ilk başkanlıkla sağlanırken, korunması ve devam etmesi geleneksel başkanlıkla sağlanmaktadır. Hz. Ömer'in hilafeti, İslam devletinin istikrara kavuşması ve geniş bir alana yayılmış olması ile İslâm ümmetinin üstünlüğünü göstermesi açısından sembol bir dönemdir. Bununla birlikte bir devlet idaresinden beklentileri karşılaması bakımından da hemen her kesimin kabul ettiği bir yönetim sürecidir.

İşte bu çalışmada Hz. Ömer'den ikinci başkan olarak söz etmemizin nedeni, ilk başkan olan Hz. Muhammed'in vefatından sonra -ilk olarak Hz. Ebubekir halife olsa bile- onun yerine geçerek her yönden devleti geliştirmesi ve insanları yönetme siyasetinin, Allah'ın kitabı ve Resulünün sünneti üzerine olması nedeniyle. Hz. Ömer, fetihlerle genişleyen İslam topraklarında idari, sosyal, iktisadi ve askeri bakımdan tarihe damga vuracak gelişmelere sahne olacak bir devletin başkanı olmuştur.

Fârâbî'nin İlk Başkandan sonra yerine geçecek İkinci Başkan'da aradığı hikmet, ilim, öncekilerin yoluna uyma, iyi bir görüş sahibi olma, halkı irşat ve savaş işlerinde sebat üzere bulunmaları gerektiği şeklindeki özelliklerin, feraset, zekâ, cesaret ve bilgelik olarak Hz. Ömer'de olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca öncekilerin yoluna uyma hususunda da Hz. Ömer'in son derece hassas davranacağı bir gerçektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Fârâbî, İdeal Devlet, Başkan, Hz. Ömer.

HAZRAD'UMAR AS THE TRADITIONAL TYPE OF RULER IN AL-FĀRĀBĪ'S IDEAL STATE

Abstract

The person to be in the most important position in Al-Fārābī's state is, without a doubt, the first president, and the one who will succeed the first one as president. In this study, it is aimed to examine, with reference to Hazrad 'Umar who is the first to come to mind when it comes to polity in Islam, the words Al-Fārābī expressed on the second president who he thought to be successor to the first president. That is why, first of all Al-Fārābī's views concerning the first president and the second are given coverage here, and then it is analyzed in what way this context became concrete in Hazrad 'Umar's time.

Al-Fārābī called the future president who is to be the successor to the first one "Malik al-Sunna." Malik al-Sunna is the president who governs the state by *lex scripta* of the former rulers, and follows their customs. According to Al-Fārābī, Malik al-Sunna must be a man of wisdom, and do modifications on the practices of the former rulers when seen better ones, and make new laws in this direction. So, the best example for this kind of rulers must be, with his characteristics and his way of governing, Hazrad 'Umar who is of the ideal type of rulers in Al-Fārābī's mind. Because Hazrad 'Umar is the strongest figure after the Prophet concerning the tradition for Islamic State when it comes to the matter of ideal ruler.

Summary

The person to be in the most important position in Al-Fārābī's state is, without a doubt, the first president, and the one who will succeed the first one as president. In this study, it is aimed to examine, with reference to Hazrad 'Umar who is the first to come to mind when it comes to polity in Islam, the words Al-Fārābī expressed on the second president who he thought to be successor to the first president. That is why, first of all Al-Fārābī's views concerning the first president and the second are given coverage here, and then it is analyzed in what way this context became concrete in Hazrad 'Umar's time.

Al-Fārābī lived in a time of political disorder. These years were pretty bad for the world of Islam. From the point of government, it's the time the Abbasids declined, every emirate declared its independence in its own territory, the riots broke out, and even the Abbasid center of caliphate was overrun. In a time such as this it can be fathomed that Al-Fārābī looked for the ideal head of the state to reestablish the Islamic unity by restoring the Caliph's former position.

According to Al-Fārābī the president plays the most important part in the aforesaid virtuous state in connection with perfection or deficiency. If the president is virtuous, the state becomes virtuous too; if the president is vicious, the state becomes vicious too. For that, the one who leads to happiness is the virtuous head of the virtuous state. The last objective of the virtuous head of the state is to help the society reach happiness. Hence, it is the president who provides assurance for the happiness of the society.

Al-Fārābī was also aware of the existence of the ideal state in practice which he theorized. That is the Islamic state the foundations of which were laid by the Prophet Mohammad, and which were institutionalized during the time of one of his successors, that is, 'Umar. On that sense, Al-Fārābī states, being under the influence of Plato, that the First President must be a philosopher, and, under the influence of Islamic culture, that the First President must be a Prophet.

According to Al-Fārābī, the subjects of the state must also have the essential qualities that the head of the state must possess. The society must also try to procure the knowledge of wisdom, and must not take the physical pleasures of the ignorant society as purpose. The act of inculcating the society with virtuous views and behaviours in order for the society to lead a life of virtue is done by the first presidency, but to keep and maintain this order are done by the traditional presidency. Al-Fārābī called the future president who is to be the successor to the first one "Malik al-

Sunna." Malik al-Sunna is the president who governs the state by *lex scripta* of the former rulers, and follows their customs. According to Al-Fārābī, Malik al-Sunna must be a man of wisdom, and do modifications on the practices of the former rulers when seen better ones, and make new laws in this direction. So, the best example for this kind of rulers must be, with his characteristics and his way of governing, Hazrad 'Umar who is of the ideal type of rulers in Al-Fārābī's mind.

Al-Fārābī describes The First President, whom he thought as the most important person of the virtuous state, as the Philosopher, The King (Malik), The First Warden, The Law-giver, and the Leader (Imam). And to him, all these epithets have the same meaning. Looking at all these epithets that he used to describe the ruler of the virtuous state, it can be understood very easily what kind of an administrative mentality he has, and which traits he thought up the president should have in this administration.

Owing to the traits he has, Hazrad 'Umar applied the desired style of management. As a leader, Hazrad 'Umar made it possible for the Muslims to have an institutional, powerful state. And he realised a number of important applications to reach institutionalization which supply the elements building the basis of the civilisation. And these reforms proved to be beacon and long lasting for the times to come. Doubtlessly Hazrad 'Umar is one of the greatest leaders that came to the fore thanks to his execution of justice drawing attention to himself because of his maturity in religion and creed, and of returning to the justice accepting his wrongfulness, of upholding the truth being awake to the fact that he'll be questioned by Allah, of his excellence in will and personality, of his piety and his disinclination towards the earthly pleasures, of his patience and his solemnity and his generosity and his courage.

Hazrad 'Umar had the privilege of witnessing the former two of presidents, and made use of these experiences to a large extent throughout his time in management. He created solutions befitting the new problems encountered by the society. Hazrad 'Umar is a leader who did accept not only Hazrad Mohammad but also some of the laws and the administrative procedures he saw fit of distinct states and kingdoms. And this is the proof showing that he has the quality of "malik al-sunna" meaning he moved forward pursuant to the rudiments set by the previous, the first president, and he followed the first president.

In order for the society to behave virtuously the virtuous views and behaviours are fixed in the society by the first presidency though they are preserved and protected by the traditional presidency. Hazrad 'Umar's time in caliphate became a symbol for the stability and the wideness of the Islamic State, and the supremacy of the Islamic Umma (Nation). However, he is accepted nearly by all of the fractions for he met the expectations people sought for in a state administration.

Therefore, the reason why we mention Hazrad 'Umar as the second president in this study is that after the demise of the first president Hazrad Mohammad, Hazrad 'Umar took his place and improved the state in every respect, and for the fact that he deployed politics ruling over people in accordance with Allah's Book and the Messenger's Sunna. Hazrad 'Umar became head of the state which will witness events leaving a mark in history in aspects of administration, sociology, economics, and military in the Islamic land expanding through wars of conquest.

It can be easily asserted that Hazrad 'Umar possessed the qualities Al-Fārābī searched for in the Second President who takes out after the First President, such as wisdom, knowledge, treading in the footsteps of the predecessors, holding a good point of view, finding the folks keeping steadfast in matters of guidance and war in forms of discernment, intelligence, courage, and erudition. And it is of the essence that Hazrad 'Umar was ultrasensitive on betaking himself to the ways of the predecessors.

Keywords: Islamic Philosophy, Al-Fārābī, Ideal State, President, Hazrad 'Umar.

GİRİŞ

Felsefenin en temel konularından biri de insanın doğru bir şekilde anlaşılması sorunudur. Ancak Platon'a göre, araştırma alanımızı genişletmeden bu felsefi sorunu doğru bir şekilde yanıtlamayız. Çünkü kendimizi insanın bireysel yaşamının sınırları içine kapadığımız sürece, insanın uygun bir tanımını bulamayız. İnsan doğası, bu dar açı içinde kendisini göstermez. İnsan ruhunda “küçük harflerle” yazılmış olan ve bu nedenle, hemen hemen okunamayan şey, ancak insanın siyasal ve toplumsal yaşamında daha büyük harflerle okunursa, açık ve anlaşılabilir bir hale girer.¹ Platon'un bu yaklaşımıyla, insanın tam olarak anlaşılabilmesinin ancak toplum içindeki yaşamıyla birlikte irdelendiğinde mümkün olabileceğini göstermektedir.

Platon'a göre insanları bir araya getiren, onları toplum olmaya iten şey, insanın kendi kendine yetememesi, başkalarına gereksinim duyması, yani iş bölümü ihtiyacıdır. Eksikliklerini gidermek için bir araya toplanan insanlar, yardımlaşarak bir ortaklık içinde yaşarlar. İşte bu türlü yaşamaya toplum düzeni denir.²

İnsanların toplu olarak yaşamalarıyla birlikte, yönetenler ve yönetilenlerin oluşturduğu örgütlenmiş bir organizasyondan da söz edilmeye başlanmıştır. Bu organizasyon devlettir.

Neden bir devlet var olmalı sorusunun cevabı, daha önce filozofların verdiği şekilde, daha sonraları İbn Haldun tarafından da aynı tarzda cevaplandı: İnsan tek başına yaşayamayacağı için, mükemmelliğe ulaşmak için ihtiyaç duyduğu her şey bir yana, ev, yiyecek ve giyecek gibi hayatî ihtiyaçları bile kendi kendine sağlayamayacağı için. Dolayısıyla insan türünün üyelerinden birçoğunun yardımına bağımlıdır ve insanın ihtiyaçları da çoktur.³

Devlet, toplumlar için birlikte, düzen içerisinde yaşamak için vazgeçilmez bir yapıdır. Tarih boyunca da devlet yönetimi konusunda filozoflar, örnek devletlerin kurulması ve insanların huzur içinde yaşamaları için çeşitli devlet teorileri ortaya koymuşlardır. Felsefe tarihinde bunun ilk örneğini Platon'un “Devlet” isimli eserinde görmekteyiz. Platon'un devlet kuramı, öncesiz-sonrasız bir biçimde insan kültürünün malı olmuş ve bu kuram,

¹ Ernst Cassirer, *Devlet Efsanesi*, çev. Necla Arat (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984), 72.

² Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995), 59. 369b-c.

³ Erwin I. J. Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 181.

belirli tarihsel koşullara ya da belirli bir kültürel art-alana bağlı olmadığı için, büyük ölçüde derin ve sürekli bir etki gösterebilmiştir. Grek yaşam ve siyaseti yıkıldığı halde o ayakta kalmış ve varlığını devam ettirebilmiştir.⁴ Kuşkusuz Platon'un *Devlet*'i bu konuda yazılmış eserlere esin kaynağı olmakla birlikte devlet, devlet yönetimi ve yönetim organları hakkında ortaya atılan teoriler sadece bu eserle sınırlı kalmamıştır.

Bilimsel anlamda İslam toplumunun altın çağı olarak kabul edilen yıllarda yaşayan Fârâbî'nin "*el-Medinetü'l-Fazıla*"sı, "*es-Siyasetü'l-Medeniyye*"si, "*Füsülü'l Medeni*"si, "*Tahsilü's-Saâde*"si ve "*et-Tenbih Ala Sebili's-Saade*"si de bu konuda yazılmış önemli eserlerdendir. Bu eserlerinde Fârâbî, mükemmel bir organize ile erdemli toplumu kurmayı hedeflemiş; ideal devlet tasavvuru, mükemmel yönetim biçimi ve mükemmel halkı tanımlamıştır. Bu yönüyle Fârâbî, açık bir şekilde Yunan mirasının etkisinde kalmış ve en fazla etkisinde kaldığı filozof, siyasetin gayesinin mutluluk olduğunu hedefleyen Eflatun olmuştur.⁵ Fârâbî, Eflatun'a dayanarak ya şerh biçiminde ya da kendine ait tezlerle siyaset konusunda eser veren ilk Müslüman düşünür olmuştur. Sadece siyaset konusunda değil aynı şekilde Yunan Helen felsefesinin bütün dallarıyla İslâm'a entegre edilmesinde de yol göstermiş ve otoriter bir başlangıç yapmıştır.⁶

Fârâbî'nin eserlerinde ortaya koyduğu ideal devlet teorisi, öncesi ve sonrasında yazılan benzer eserler gibi Yunan felsefesinin etkisiyle yazılmış ütöpik eserler olarak değerlendirilebilir. Ancak Fârâbî'ye göre böylesi bir toplum hiç de ütöpik değildir. Zira Fârâbî, teorisini ortaya koyduğu ideal devletin İslâm devletinin ilk yıllarında yaşanmış olan pratikteki varlığından da haberdardır. Bu devlet, temelleri Hz. Muhammed tarafından atılan ve Onun halifelerinden Hz. Ömer döneminde de kurumsallaşan yapısıyla İslam devletidir. Buna göre tarih sahnesinde yardımlaşmayı esas alarak mutluluğa kavuşan bir toplumun varlığı, tekrar yaşanabileceğinin bir göstergesi olarak görülebilir.

Fârâbî'nin devlet tasavvuru en küçüğü şehir olacak şekilde tasarlanmıştır. Ve ona göre faziletli şehir, sakinleri, insanın gerçek varlığı, varlığın devamı, geçinmesi ve hayatının korunması için gereken şeylerin en mükemmelinin elde edilmesi hususunda, birbirine yardım eden şehirdir.⁷

Fârâbî'ye göre insanların yardımlaşması olmaksızın tek başlarına bütün

⁴ Cassirer, *Devlet Efsanesi*, 87.

⁵ Emira Hilmi Matar, *el-Felsefetü's-siyasiyye min Eflatun ila Marks* (Kahire: Dâru'l-Maarif, 1995), 39.

⁶ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, 176.

⁷ Farabi, *Füsülü'l-medenî*, çev. Hanif Özcan (İzmir: 9 Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987), 38.

mükemmellikleri elde etmeleri mümkün değildir ve her insanın yaradılışında gerçekleştirmesi gereken şeylerle ilgili olarak başka bir insan veya insanlarla ilişki içinde bulunması gerekmektedir. Dolayısıyla her insan ulaşabileceği bu mükemmellekle ilgili olarak başka insanlarla komşuluk etmeye ve onlarla birlikte bulunmaya muhtaçtır. Fârâbî'ye göre insan denilen bu canlının sığınak arama ve kendi türünden olan diğerleriyle birlikte oturma özelliği tabii fitratının bir gereğidir. Bundan dolayı da ona hayevâni insî ya da hayevân-ı medenî (toplumsal veya siyasal hayvan) denir. Böylece buradan da başka bir ilim ve başka bir araştırma ortaya çıkar ki buna da insan ilmi ve siyaset ilmi denir.⁸ Ona göre mutluluk tek başına istenilen en yüce iyiliktir ve siyaset bilimi bir devletin vatandaşı olarak insanın kendi mizacıyla uyum içerisinde nasıl mutluluğa ulaşabileceğini öğretir.⁹

Tahsilu's-saâde isimli eserine Fârâbî, “milletlerin ve şehir insanların kendileri ile bu hayatta dünya mutluluğunu, öteki hayatta ise en yüksek mutluluğu elde ettikleri”¹⁰ şeklindeki diğer insanlarla birlikte elde edilebileceği ikili mutluluğu hedefleyen bir ifadeyle başlar. Yardımlaşmayı mutluluk için en temel esas olarak kabul eden Fârâbî, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir toplum tasarlamışsa bu durumda mutluluğun elde edilmesi nasıl gerçekleşecektir. Zira Fârâbî, toplumun mutluluğunu hedef almaktadır. O halde Fârâbî'nin mutluluğu da ütöpiktir dememiz gerekir. Hâlbuki Fârâbî, bunu gerçekleştirebilecek bir yapı olarak gördüğü için ideal devlet, ideal yönetici ve ideal toplum konusunda tutarlı bir şekilde görüşlerini dile getirmiştir.

Fârâbî, “*el-Medinetü'l-fazıla*” da siyasetin ilkelerini teorik olarak ortaya koymuş, uygulanması noktasında ise görüş belirtmemiştir. Zira buradaki asıl maksadı siyasi yapıyı kurmaktır. Bu gerekçe ile “*el-Medine*” siyaset teorisi ile değil metafizik konularla başlar. Siyasetten önceki bu bölümler ise hem siyasete hazırlık olması hem de oradaki yapının taklit edilmesini sağlamak yönüyle ele alınmıştır.

Fârâbî, Tanrı, evren, gerçeklik ve insan hakkındaki hakikat arayışında siyasetin önemini kavramış bir kişi olarak felsefenin, yaratıcının algılanmasını amaçladığını ve felsefecinin “eylemlerinde Tanrı'ya benzemeye” bir beşer olarak mümkün olduğunca çalışması gerektiğinin farkındadır. İnsan

⁸ Ebu Nasr el-Farabi, *Tahsilu's-saâde*, Takdim: Ali Bu Mülhim (Beyrut: Dâr ve Mektebetü Hilal, 1995), 44.

⁹ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, 180.

¹⁰ Farabi, *Tahsilu's-saâde*, 25.

için, bu amaca götüren yol önce kendini düzeltmek, daha sonra da evindeki ya da ülkesindeki diğer insanları düzeltmektir.¹¹

Fârâbî, devleti, herkesin anlayabileceği bir şekilde insandan hareketle anlatır. Fârâbî'ye göre, bedendeki kalp devletteki başkan konumundadır. Çünkü Fârâbî, organlar içinde en değerli organ olarak kalbi görmektedir. Nasıl ki insan vücudunda kalbe yöneticilik yapacak başka bir organ yoksa aynı şekilde devlette de başkan, kendisine başkanlık yapacak kimsenin olmadığı kişidir. Yine hayatın devamı nasıl ki kalp ile oluyor ve kalp olmadığında hayat bozuluyorsa; toplumun varlığı da başkan ile olmakta ve başkan bozulduğunda da toplum bozulmaktadır.¹² Farâbi, beden içerisinde canlılık merkezi olarak kalbi görürken diğer bütün organları, ona olan yakınlığı ve icra ettikleri fonksiyonlara göre bir değer vererek konumlandırır. Toplumda da insanlar birbirlerinden farklı olarak doğarlar ve irade olarak da farklılaşırlar. Buna uygun olarak bir başkan bulunur ve diğerleri de başkana olan yakınlıklarına göre bir konumda bulunurlar. Bu özelliklerinden dolayı toplum içinde farklı görevler üstlenirler.¹³ Farâbi, bedende ilk oluşan organın kalp olduğunu düşünmesinden dolayı insanlar arasında da reis olma özelliğini taşıyan birinin toplumun oluşması için gerekli olduğunu savunur.¹⁴

Farâbî'ye göre sağlıklı bir bedende bütün organlar bedeni, hayatının sonuna kadar koruma noktasında nasıl birleşir ve yardımlaşılırsa, devleti yöneten organlardan her birisi de diğerinin emrinde olacak biçimde bir araya gelmeli ve yardımlaşmalıdır. Gerçek mutluluk da ancak bu şekilde elde edilebilir. Eğer devlet organları da sağlıklı bir bedendeki organların birbirlerine yardım ettiği gibi kendilerine düşen görevi yerine getirmek hususunda yardımlaşırsa gerçek mutluluk herkes için elde edilmiş olur.

Farâbi, bir toplumun erdemli olabilmesi için bütün bölümleriyle yöneticinin amacına uygun hareket etmesi gerektiğini belirlerken, bir toplumun erdemli veya erdemsiz oluşunu, o toplumun başkanının erdemli veya erdemsiz olmasına bağlı olarak değerlendirir. Başkan erdemli olur başkanlığı da gerçek anlamda erdemli olursa, onun yönetimi de yönettiği toplum da erdemli, iyi ve mutlu olurken¹⁵ bunun aksine başkanın erdemsiz oluşuyla

¹¹ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, 177.

¹² Ebu Nasr el-Fârâbî, *Kitâbü Arâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla ve mudaadatiha*, 1. Basım, Takdim: Ali Bu Mülhim (Beyrut: Dâr ve Mektebetü Hilal, 1995), 114-119.

¹³ Fârâbî, *Kitâbü Arâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla ve mudaadatiha*, 114.

¹⁴ Fârâbî, *Kitâbü Arâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla ve mudaadatiha*, 116.

¹⁵ Ebu Nasr el-Fârâbî, *Kitabu'l-Mille ve nususun uhra*, 2. Basım, thk. Muhsin Mehdi (Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 1991), 43.

da toplum erdemsiz, kötü ve mutsuz olur. Bu yüzden faziletli bir toplumun reisi sıradan bir insan olmamalı, kesinlikle faziletli biri olmalıdır.

Fârâbî'nin devletinde en önemli konumda bulunan kişi kuşkusuz ilk başkan ve onun yerine geçecek başkandır. Bu çalışmada Fârâbî'nin ilk başkandan sonra devleti yönetmek üzere düşündüğü başkan hakkında söylediklerini, İslam'da yönetim söz konusu olduğunda akla ilk gelen isim olan Hz. Ömer'den hareketle değerlendirmek istiyoruz. Çünkü Fârâbî'nin erdemli toplum, ilk başkan ve sonrasındaki başkan ile ilgili ortaya koyduğu düşüncelerinde teorik olarak Platon'dan,¹⁶ pratik olarak da mensubu olduğu İslam devlet siyaseti ile Türk devlet geleneğinden¹⁷ faydalandığı anlaşılmaktadır.

1. FÂRÂBÎ'YE GÖRE ERDEMLİ DEVLETVE BAŞKANLIK ÇEŞİTLERİ

1.1. Erdemli Devlet ve Erdemli Başkanlık

Platon'a göre insanları bir araya getiren, yardımlaşarak bir ortaklık içinde eksikliklerini giderebildikleri iş bölümü ihtiyacıdır.¹⁸ Fârâbî de insanların tek başlarına tüm ihtiyaçlarını karşılayamayacaklarını, dolayısıyla bir araya gelerek iş bölümü yapmak zorunda olduklarını benzer ifadelerle söyler. Ona göre "her insan, yaşamak ve üstün mükemmeliyetlere ulaşmak için yaratılıştan birçok şeylere muhtaç olup bunların hepsini tek başına sağlayamaz. Her insan bunun için, çok kimselerin bir araya gelmesine muhtaçtır. Her fert, bu ihtiyaçlardan ancak üzerine düşeni yapar. Böylece her fert, tabiatındaki mükemmelleşme ihtiyacını ancak muhtelif insanların -yardımlaşma maksadıyla- bir araya gelmeleriyle elde edebilir."¹⁹ Bu şekilde yardımlaşmanın nedeni de Fârâbî'ye göre insanın nihai hedefi olarak mutluluğu istemesidir. Mutluluğun hedef olarak görülmesi sadece fert düzeyinde değil toplum düzeyinde de geçerlidir. O halde toplumlar da mutluluğa ulaşmak için yardımlaşmalıdır. İşte Fârâbî'ye göre hep birlikte mutluluğa ulaşmak için yardımlaşan topluluk erdemli toplumu oluşturacaktır.²⁰ Toplum, erdemlerin yerleşmesi adına ne kadar büyük bir dayanışma ve yardımlaşma içerisindeyse o kadar mutluluğa yakın olmaktadır. Bu yüzden, bütün şehirleri -mutluluğa erişmek maksadıyla el ele vererek- çalışan bir

¹⁶ Bk. Platon, *Devlet*.

¹⁷ Bk. A. Kamil Cihan, Farabi'nin Siyaset Felsefesinde Türk Devlet Anlayışının İzleri, *bilimname* IV, 2004/1.

¹⁸ Platon, *Devlet*, 59. 369b-c.

¹⁹ Fârâbî, *Kitâbü Arâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla ve mudaadatiha*, 112.

²⁰ Fârâbî, *Kitâbü Arâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla ve mudaadatiha*, 113.

millet erdemli bir millet; bütün milletleri, mutluluğa ulaşmak maksadıyla elbirliğiyle çalışan bir dünya da erdemli bir dünya olacaktır.²¹

Fârâbî, erdemli şehri, Platon ve Aristoteles'e göre diyerek, son yetkinliğe yani "en son mutluluğa" erişmek için sakinleri arasında karşılıklı yardımlaşma bulunan şehir olarak tanımlar. Bu bakımdan da erdemli yönetim altında yaşayan insanlar, diğer yönetim biçimlerinde yaşayan insanlardan daha faziletli olurlar. Çünkü erdemli şehirde yaşayan insanların amacı, zengin olmak ya da zevk veren şeylerden yararlanmak ve bunlara ulaşmak değildir. Bu amaçlar erdemli olmayan şehirde yaşayanların ihtiyaç duyduğu fiillerdir. Bu şehirde yaşayanların zaman zaman aralarında uygulayabilecekleri uyum ve adalet de gerçek adalet değildir. Bu olsa olsa adalet olmadığı halde adalete benzeyen bir şeydir. Aynı şekilde, kendi aralarında uygulamış oldukları sözde erdemler de tıpkı bu şekildedir.²² Dolayısıyla Fârâbî'ye göre adalet, ancak erdemli bir yönetim çatısı altında uygulanır. Erdemli olmayan bir yönetimin adaleti ise gerçek adalet değildir.

Fârâbî'ye göre faziletli yönetim, onunla hükümdar (es-saus)'ın, ondan başkasıyla elde edilebilmesi mümkün olmayan bir tür fazileti -yani insan tarafından elde edilebilecek en yüksek fazileti- elde edeceği yönetimdir. Yönetilenler (el-me'susun) dünyevi hayatlarında ve ahiret hayatında, ondan başkasıyla elde edilebilmesi mümkün olmayan faziletleri onunla elde ederler. Onların dünyevi hayatına gelince, onların bedenleri, tek tek tabiatların sahip olması mümkün olan en üstün şekilde, nefisleri de tek tek nefisler için ve ahiret hayatında mutluluğun sebebi olan faziletler arasında elde edilmesi onların gücü dâhilinde olan için, mümkün olan en üstün durumda olur. Onların yaşayışı da başkalarının sahip olduğu bütün hayat ve yaşayış türlerinin en güzeli ve en hoş olanı olur.²³

İhsâu'l-ulûm'da Fârâbî, insanın hakiki mutluluğu elde edeceği faziletli işlerin, şehirler ve milletler arasında bir düzen üzere dağılmış olması ve müşterek olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgular. Bunun da başkanlık sayesinde mümkün olduğunu belirleyen Fârâbî'ye göre bu başkanlık, kendisinden onlar arasındaki işleri ve aralarındaki şeylerin korunması an-

²¹ Fârâbî, *Kitâbü Arâi ehlî'l-medîneti'l-fâzıla ve mudaadatiha*, 113.

²² Fârâbî, *Fârâbî'nin iki Eseri, Siyaset Felsefesine Dair Görüşler (Fusûlü'l-Medenî) ve Mutluluk Yoluna Yönelme (Tenbih 'ala sebîlîs-sâade)*, çev. Hanifi Özcan, 2. Basım (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 65-66.

²³ Fârâbî, *Fusûlü'l-medeni*, 69; İmam Gazalî, devletin başında dünya düzeni için sultanın varlığının ve ahiret saadetini kazanmak için de din düzeninin zorunlu olduğunu savunurken; Peygamberlerin kastettikleri şeyin de kesin olarak bu olduğunu belirler. Yine Gazalî'ye göre, imanın varlığının vacip olması, şeriâtın, terkedilmesi mümkün olmayan zorunluluklarından biridir. Sadri Maksudi Arsal, *Fârâbî'nin Hukuk Felsefesi* (İstanbul: Kenan Matbaası, 1945), 631.

cak bir meslek ve meleke ile mümkün görür. İşte bu meslek/sanat, hükümdarlıktır. Siyaset de bu mesleğin/sanatın yaptığı iştir. Bu durumda başkanlık için iki şart ileri sürülmektedir. Bunlardan biri tabii kabiliyet ve meleke iken diğeri de uygulama ve tecrübeye bağlı olan bilgidir.²⁴

Farâbi, faziletli olsun ya da olmasın, toplumları, başkanlarının durumuna göre sınıflandırır. Buna göre başkanlık iki kısımdır: Birincisi hakiki mutluluğu elde etmeye yarayan hareketler, melekeler ve irade ile yapılan işleri yerleştiren başkanlıktır. Bu hakiki başkanlıktır. Bu başkanlığı kabul eden şehirler ve milletler de faziletli şehirler ve milletlerdir. İkincisi ise mutluluk olmadığı halde mutluluk zannedilen şeyleri elde etmek üzere kurulan başkanlıktır. Bu da cahili başkanlıktır.²⁵

Ahlak ve fiillerde orta ve mutedil olanı ortaya çıkaran kişi, şehrin yöneticisi ve sultandır. Sultan'ın bunu kendisiyle ortaya koyduğu sanat ise, siyasi sanat (es-sana'atu'l-medeniyye) ve sultanlık mahareti (el-mihnetu'l-melikiyye) dir.²⁶

Gerçek sultan kendisiyle şehirleri idare ettiği sanatındaki amacı ve maksadı, bizzat kendisine ve diğer şehir halkına gerçek mutluluğu vermek olan sultandır. Bu ise sultanlık maharetinin (el-mihne el-melikiyye) yegâne hedef ve amacıdır. Faziletli şehirlerin sultanının mutlulukta şehir halkının en mükemmeli olması kesinlikler zaruridir. Çünkü şehir halkının mutluluğunun sebebi odur.²⁷

Siyaset felsefesi tarihinde devlet teşkilatında en mühim unsurun reis (başkan) olduğuna dair hakikati ilk defa ileri süren Fârâbi olmuştur.²⁸ Fârâbi, Platon gibi kusursuz bir devlet tasarlar ve bu devletin odak noktasına "reis"i koyar. Ona göre bütün yetkiler başkanın elindedir. Başkan adil, şefkatli ve merhametli oldukça devlet yürür ve insanlar rahat yaşar. Devlet başkanı zalim, ahlâksız ve nefesine düşkün ise bu durumda devletin kötü yönetildiği, halkın sıkıntı ve üzüntü içinde sürüdüğü de bir gerçektir.²⁹ Bu nedenle Fârâbi'ye göre erdemli şehrin başkanı herhangi biri olamaz. Çünkü başkanlık iki şeyle olur. Birincisi onun yaratılışı ve tabiatı bakımından yöneticiliğe elverişli ve kabiliyetli olması, ikincisi de onun yöneticilikle ilgili

²⁴ Ebu Nasr el-Fârâbi, *İhsâu'l-ulûm*, Takdim: Ali Bu Müllhim, (Beirut: Dâr ve Mektebetü Hilal, 1996), 80.

²⁵ Fârâbi, *İhsâu'l-ulûm*, 81.

²⁶ Fârâbi, *Fusûlü'l-medeni*, 36.

²⁷ Fârâbi, *Fusûlü'l-medeni*, 40.

²⁸ Arsal, *Fârâbi'nin Hukuk Felsefesi*, 631.

²⁹ Ağah Sırrı Levend, "Siyasetnâmeler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara 1962:168.

durum ve iradi meleke (yatkınlık) sahibi olmasıdır. Bunlar da ancak fitratı gereği başkanlığa kabiliyetli olan kişide bulunur.³⁰

Fârâbî'ye göre yöneticilik yapacak kişide, bir kısmı doğal yetenekler (doğuştan) ve bir kısmı da kazanılmış yetenekler olmak üzere on iki özellik bulunması gerekir. Fârâbî'ye göre ideal devlet başkanında bulunması gereken bu şartlar şunlardır: Bedenen sağlıklı, her uzvunun tam olması gerekmektedir. Söylenen şeyleri iyi kavrayıp anlaması lâzımdır. Hâfızası kuvvetli olmalıdır. Uyanık ve zeki olmalıdır. Güzel konuşmalı ve aklındaki her şeyi açıkça izah edebilmelidir. Tutku derecesinde öğretmeyi ve öğrenmeyi sevmelidir. Yemeye, içmeye ve kadınlara düşkün olmamalıdır. Hem doğruluğu hem de doğruları sevmeli, yalandan ve yalancılardan nefret etmelidir. Yüce olan şeyleri ve yüceliği sevmelidir. Ta ki utandırıcı şeylere düşmesin ve hep kıymetli şeylerin peşinde bulunsun. Adâleti ve adâlet ehlini sevmeli, baskıdan, zulümden ve zalimlerden nefret etmelidir. Mutedil mizaçta olmalıdır. Sahip olduğu bu mizaç ile adâlet istendiği zaman şiddet göstermesin; fakat baskı ve kötülüğe davet edildiği zaman şiddet ve direnç göstersiz. Büyük bir azim ve irade sahibi olmalıdır.³¹

Fârâbî, erdemli devletin en önemli kişisi olarak yer verdiği İlk Başkanı; Filozof, Melik, Reisi Evvel, Kanun Koyucu (Vadiu'n-Nevamis) ve İmam gibi isimlerle ifade eder. Ve ona göre bu isimlerin hepsi aynı anlama gelir.³² Fârâbî'nin, erdemli devletin yöneticisi için kullandığı bu ifadelere bakıldığında, Eflatun'un filozof-kralı ile ideal İslam devletinin başkanı arasında bir sentez meydana getirmiş olduğu söylenebilir. Bu sentez, Fârâbî'nin İslam siyaset felsefesine büyük bir katkısıdır.³³ Gerçekten de Fârâbî yalnızca Yunan kavramlarını İslâmî kavram ve şartlara aktarmak; Eflatun ve

³⁰ Fârâbî, *Kitâbü Arâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla ve mudaadatiha*, 118.

³¹ Fârâbî, *Kitâbü Arâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla ve mudaadatiha*, 122-124; İslam dünyasının önemli bir siyaset ve ahlak teorisyeni olan Mâverdi (ö. 450/1058) *Ahkâmü's-sultâniyye*'de devlet başkanlığı için yedi şart belirlemiştir. 1. Her yönüyle adil olması, 2. Hilâfetin gerektirdiği hükümlerinde, kararlarında içtihatla bulunabilecek düzeyde ilim sahibi olması, 3. Kulak, Göz ve dil gibi duyu organlarının, bu organlarla yapıp anlayabileceği işlerde doğruluğa ulaşabilmesi için, sağlam olması, 4. Organlarında rahat ve seri hareketine mani olacak bir eksikliğin bulunmaması, 5. Halkın menfaatinin temini ve toplumun yönetiminde yeterli olması, 6. Düşmanla savaşa, tebasını korumaya imkân veren güç ve kuvvete, cesarete sahibi olması, 7. Konuya ilişkin nassa ve geçmişteki müslümanların bu konuda fikir birliğine binaen devlet başkanının (halife) soyca Kureyş'ten olmasıdır. Bk. Ebû'l Hasan el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, thk. Ahmet Mübarek el-Bağdadi, 1. Basım (El-Firdevs-Kuveyt: Mektebetü Dâr İbn Kuteybe, 1989), 5; Ayrıca Farabi kendisinden sonra gelen siyaset teorisyenlerine de başkanda bulunması gereken özellikler hususunda öncülük etmiştir. Nitekim İbn Haldun'a baktığımızda imamete istihkakın şartının dört olduğunu görürüz ki Farabîden farklı gözükmemektedir: İlki ilim, ikincisi adalet, üçüncüsü ehliyet ve istihkak, dördüncüsü fikir, akıl, iş ve amele tesir edecek derecede duygu ve azalarda kusurlu olmamak. İbn Haldun, *Mukaddime* 1, çev. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: MEB, 1989), 486.

³² Fârâbî, *Tahsilü's-saâde*, 94.

³³ Faruk A. Sankari, Eflatun ve Farabi: Siyasi Felsefelerinin Bazı Yönlerinin Mukayesesi, *İslamda Siyaset Düşüncesi*, çev. Kazım Güleçyüz, (İstanbul: İnsan Yay. 1995), 258.

Aristo'nun görüş ve kriterlerini kendi İslâmî anlayışına uygulamak zorunda değildi. Çünkü İslâm devleti uzun zamandan beri vardı ve kendine özgü bir karaktere sahipti. Bu yüzden, ihtiyaç duyulan şey bir sentez, İslâm ve Yunan kavramlarının bir bileşimiymi; bir siyaset düşünürü ve filozoflar üzerinde şekillendirici bir etki olarak Fârâbî'nin önemi de zaten bu sentezde yatmaktadır.³⁴

İslami anlamda bir devletten bahsedildiğinde devlet yöneticisi olan “halife” ve yönetim tarzı olarak “siyaset” kavramları da hemen akllara gelmektedir.³⁵ Dikkat çekici bir husus olarak Fârâbî'nin yaptığı yenilik “Halife” kavramını dışarıda bırakması, onun yerine “reisü's-sünne” kavramını getirmesi olmuştur.³⁶ Bayraklı'ya göre Fârâbî'nin, erdemli devletin yöneticisi için reis, ilk yönetici, melik, imam, kanun koyucu (vadiu'n-nevamis) gibi kavramlar kullanması, döneminin yöneticilerinin kastedildiğinin anlaşıl-maması ve belki de “İslam âleminde bu konudaki tartışmaları hafifletmek, o kavrama evrensellik kazandırmaktı. Çünkü halifelik konusuna getirilecek farklı bakış ve izahlar, bu kavram altında gerçekleşmeyecekti.”³⁷

Fârâbî, bu isimlerin ne şekilde aynı anlama geldiklerini de yine kendisi açıklar. Fârâbî'ye göre, bu adlandırmalardan olan melik ismi, milletin eğiticisi ve öğretmeni³⁸ anlamında olup, hükümdarlık ve iktidara delalet etmektedir.³⁹ Melik, mutlak anlamda filozof ve kanun koyucusuyla aynıdır. Zira melik ismindeki güç, bedeni bakımdan güç anlamında olmayıp aksine akıl gücünü ifade etmektedir. Bu nedenle de melik, filozofla aynı olmaktadır.⁴⁰ Kanun koyucu, üstün düşüncesi ile en üstün mutluluğu elde etmek için bulunan şartları çıkarma gücüne sahip olan kişi olup, hizmetten çok başkanlık meziyetine sahip filozof olmalıdır.⁴¹ İmam ise Arap dilinde kendisine uyulan ve kabul gören kişidir. Onun ya kemali ya da amacı kabul görmüştür⁴² ancak İmamın, nazari ilimler ve fikri faziletler olmaksızın filozof olması mümkün değildir.⁴³ Zira Fârâbî'ye göre nefsin nazari (en-nazari) ve fikri (el-fikri) kısımlarından her birine karşılık olan birer fazileti vardır.

³⁴ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, 184.

³⁵ İbn Haldun'a göre halifelik; dini korumak ve dünya işlerini dine uygun olarak idare etmek hususunda şeriat sahibine naiplik etmek demektir. Siyasetçi ise; akli delil ve hükümlere dayanarak dünya maslahat ve faydalarını elde eden, zarar ve ziyanları defetmeğe sevk eden insan demektir. İbn Haldun, *Mukaddime* I, 481.

³⁶ Bayraktar Bayraklı, *Farabi'de Devlet Felsefesi* (İstanbul: Doğuş Yay. 1983), 115.

³⁷ Bayraklı, *Farabi'de Devlet Felsefesi*, 111.

³⁸ Fârâbî, *Tahsilü's-saâde*, 74.

³⁹ Fârâbî, *Tahsilü's-saâde*, 92.

⁴⁰ Fârâbî, *Tahsilü's-saâde*, 93.

⁴¹ Fârâbî, *Tahsilü's-saâde*, 91.

⁴² Fârâbî, *Tahsilü's-saâde*, 93.

⁴³ Fârâbî, *Tahsilü's-saâde*, 94.

Nazari kısmın fazileti, nazari (teorik) akıl, ilim ve hikmettir. Fikri kısmın fazileti ise, ameli (pratik) akıl, ameli hikmet (et-ta'akkul), zihin, fikir mükemmelliği ve görüş (zan) doğruluğudur.⁴⁴

Fârâbî'ye göre iktidarı elinde bulunduran kişi çeşitli özelliklere sahip olmalıdır. Fakat bu belirlenmiş olan özelliklere sahip olmayan kişi reis olamaz dememektedir. Bu özelliklerden birine, bilhassa hikmete sahip olması onun reis olması için yeterlidir. Ancak geri kalan diğer özellikleri taşıyan kişileri devlet idaresine dâhil ederek mükemmel reisin özelliklerini tamamlamış olur.⁴⁵ Farabî düşüncesinde yöneticilik yapacak kişinin diğer özellikler bir yana ama mutlaka hikmet sahibi (hakim) olmasının şart olarak arandığı görülmektedir. Bu, akıllara nazari ve pratik olarak hikmetin Fârâbî düşüncesinde nasıl anlaşıldığı sorusunu getirmektedir. Hikmetin insana gerçek mutluluğu sağlayacağıının altını çizen Fârâbî'ye göre hikmet, en mükemmel (faziletli) varlıkların en mükemmel (faziletli) bilgisidir.⁴⁶ Öyleyse (nazari) hikmet, insana gerçek mutluluğu, ameli hikmet de mutluluğu elde etmek için yapılması gereken şeyleri bildirir. O halde bu ikisi insanın yetkinliğe erişmesinde (rolü olan) iki temel unsurdur. Öyle ki hikmet, en son amacı ve ameli hikmet ise, kendisiyle bu amaca ulaşılan şeyi verir.⁴⁷ Bu demektir ki, bir felsefeci, yönetimi paylaşmaz ya da en azından ona danışmanlık yapmazsa, devlet yöneticisiz kalmıştır ve yok olmaya mahkûmdur. Çünkü faziletli başkana sahip olmayan ideal devlet hayatını sürdüremez.

Fârâbî'de ilk başkanın, hakim olmasından hareketle gerek düşünce ve fikir teorisi yönüyle, gerek bu teoriyi pratiğe aktarma yönüyle, gerekse de bu bilgileri toplum genelinin anlayabileceği bir düzeye getirip onları yönlendirmesi yönüyle en yetkin kişi olduğunda şüphe yoktur. Bu yönüyle Fârâbî, İlk Başkan'ın konumunu âlemin ilk müdebberi olan Tanrı'nın konumu gibi kabul eder.⁴⁸ Ve evrenin kusursuz işleyen düzenine bakarak İlk Başkan'ın da benzer düzeni insan topluluklarında gerçekleştirmesini bekler. O, İlk Başkan'ın bunu yapacak kapasitede olduğunu da düşünür. Zira Fârâbî'ye göre İlk Başkan sahip olduğu bütün bu güç ve yetenekleri, Faal Akıl aracılığıyla Allah'tan almış olduğu vahiy sayesinde elde eder.⁴⁹ Yani Allah, İlk Başkan ve erdemli şehrin hükümdarını yöneten ruhani bir varlık olan ve

⁴⁴ Fârâbî, *Fusûlü'l-medeni*, 41.

⁴⁵ Bayraklı, *Farabî'de Devlet Felsefesi*, 128-129.

⁴⁶ Fârâbî, *Fusulu'l-medeni*, 47.

⁴⁷ Fârâbî, *Fusûlü'l-medeni*, 48.

⁴⁸ Fârâbî, *Kitabu'l-Mille ve nususun uhra*, 63.

⁴⁹ Ebu Nasr el-Fârâbî, *Kitab es-Siyase el-medeniyye*, Takdim: Ali Bu Mühlhim, (Beyrut Dâr ve Mektebetü Hilal, 1996), 89.

şehrin İlk Başkanı'na kendisi vasıtasıyla vahyettiği Ruhü'l-Emin,⁵⁰ yani Faal Akıl aracılığıyla vahyeder. İlk Başkan, erdemli toplumu bu vahiy doğrultusunda yönetir; işleri ve görüşleri ona göre takdir eder.⁵¹ Dolayısıyla onun görevi sıradan bir görev olmayıp "Allah'tan gelen vahye bağlı" olağanüstü bir görevdir.⁵² O halde erdemli şehrin İlk Başkanı'nın nazari felsefeyi de eksiksiz bilmesi gerekir. Çünkü kendisine örnek almak üzere, Allah'ın âlemdeki tedbiri ile ilgili herhangi bir şeye ancak bu yolla vakıf olabilir.⁵³ Buna göre erdemli toplumda kanun ve kuralların kaynağını Tanrı'dan gelen vahiy oluşturduğuna göre, Allah, evrenin yöneticisi olduğu gibi, bir anlamda, erdemli toplumun da yöneticisidir, ancak, Onun evreni yönetmesiyle, toplumu yönetmesi farklı şekillerde olmaktadır.⁵⁴

1.2. Fârâbî'ye Göre Geleneksel Başkanlık

Fârâbî, erdemli başkanlık ifadesini sadece İlk Başkan için kullanmaz. Ona göre erdemli başkanlık iki çeşittir. İlk başkanlık ve ona tabi olan geleneksel başkanlık.

İlk Başkanlık, daha önce kendilerinde bulunmadığı halde, erdemli meleke ve davranışları ilk olarak yerleştiren ve cahili davranışlardan erdemli davranışlara ileten başkanlıktır. İlk Başkan/er-Reîsü'l-Evvel bu başkanlığı yerine getiren kişidir. Geleneksel Başkanlık ise ilk erdemli başkanlığa bağlı olan ve eylemlerinde onun izinden giden başkanlıktır. Bu başkanlığı yerine getiren kimse de geleneksel başkan/reîsüs-sünne ya da geleneksel hükümdar/meliküs-sünne olarak adlandırılır.⁵⁵

Fârâbî'ye göre ilk yöneticiden sonra gelen ikinci yöneticiler hem doğuştan hem de sonradan kazanarak şu altı özelliği taşımalıdır: a) ilk imamların kabul ettikleri ve şehri yönetirken uyguladıkları, eski kanun ve adetleri (es-sünen) bilmek; b) Daha öncekilerin bu adetlerdeki amaçları göz önünde bulundurduğunda, onların uygulanmaları gereken yerleri ve durumları mükemmelce ayırt edebilmek; c) Sözlü (el-mahfûza) ve (ya) yazılı (el-mektûbe) olan eski adetlerde kapalı bulunan kısımları yine oradaki eski adetlerin (es-sünen) örneğini taklit ederek, açıklığa kavuşturabilme gücüne sahip olmak; d) Şehrin imarını korumak için, zaman zaman meydana

⁵⁰ Fârâbî, *Kitabu'l-Mille ve nususun uhra*, 64.

⁵¹ Farabi, *Kitabu'l-Mille ve nususun uhra*, 64.

⁵² Farabi, *Kitabu'l-Mille ve nususun uhra*, 44.

⁵³ Farabi, *Kitabu'l-Mille ve nususun uhra*, 66; Ebu Nasr el-Fârâbî, *Kitabu'l Mille Din üstüne*, çev: Yaşar Aydınlı (Bursa: Arasta Yay. 2004), 126.

⁵⁴ Farabi, *Kitabu'l-Mille ve nususun uhra*, 64-65.

⁵⁵ Farabi, *Kitabu'l-Mille ve nususun uhra*, 56.

gelen ve eski adetlerde bulunmayan durumlarda mükemmel bir fikir ve ameli (pratik) hikmet sahibi olmak; e) Hitabet, (başkalarını) ikna ve hayal gücüne dayanan bir etki meydana getirme mükemmelliğine (cevde) sahip olmak; f) Aynı zamanda, cihada katılabilme gücüne de sahip olmak. İşte böyle birine, kanuna göre sultan (melik es-sünne) ve onun yönetimine de kanuni sultanlık (mülken sünniyyen) adı verilir.⁵⁶ Kısacası Fârâbî'ye göre İlk Başkan'a tabi olan başkanlık, fiillerinde İlk Başkan'ın yoluna tabi olan onun izinde giden başkanlıktır. Bu başkanlığı yerine getiren kimse "reisü's-sünne" ve "melikü's-sünne" diye isimlendirilir ve başkanlığı da geleneğe bağlı başkanlıktır.⁵⁷

Fârâbî'ye göre başkanlığı, ilk başkanlığa tabi olan, tabii olarak felsefeye ihtiyaç duymaz. Ancak erdemli şehir ve toplumlarda en iyi ve en faziletli olanın zaman içerisinde birbirinin peşi sıra gelen yönetici ve başkanlarının ilk başkanın şartları üzere olması gerektiğini açıklar.⁵⁸ Fârâbî, "İlk Reis" den sonra gelen devlet başkanında aradığı özelliklerde realist bir çizgiye gelir. Başkanlık için aradığı on iki özelliğin herkeste bulunamayacağı, onların ancak "yaratılıştan" reis olmaya layık olan kişide bulunacağını farkındadır. Bunu için on iki şartı altıya indirir.⁵⁹ Farabî'nin ilk başkanlık ve geleneksel başkanlık ile ilgili yaptığı ayrımla bir açıdan İslam toplumunda peygamber ve peygamberden sonraki önder anlayışlarını hatırlattığı düşünülebilir. Bu şartları göz önünde bulundurarak Fârâbî'nin devletin filozof/peygamber ile özdeşleştirilen ilk başkandan sonra yöneticisi olacak kişide aradığı özelliklere bakalım ve bu özellikleri, yöneticilik anlayışıyla gönüllerde eşsiz bir yer edinen, tarihin gördüğü en büyük liderlerden biri kabul edilen Hz. Ömer ile birlikte düşünelim.

2. HZ. ÖMER VE DEVLET BAŞKANLIĞI

Toplumun erdemli olması için erdemli görüş ve davranışların topluma yerleştirilmesi ilk başkanlıkla sağlanırken, korunması ve devam etmesi geleneksel başkanlıkla sağlanmaktadır. Buradan hareketle İlk Reisi peygamber ile tanımlamak mümkünken, Peygamber sonrasındaki lideri de Hz. Ömer'in şahsıyla özdeşleştirmek zor olmasa gerek.

HZ. ÖMER'DEN İKİNCİ BAŞKAN OLARAK SÖZ ETMEMİZİN NEDENİ İLK BAŞKAN OLAN HZ. MUHAMMED'DEN SONRA, HER YÖNDEN DEVLETİ GELİŞTİRİŞİ OLMASI VE

⁵⁶ Farabi, *Fusûlü'l-Medenî*, 50.

⁵⁷ Farabi, *Kitabu'l-Mille ve nususun uhra*, 56.

⁵⁸ Farabi, *Kitabu'l-Mille ve nususun uhra*, 60.

⁵⁹ Bayraklı, *Farabî'de Devlet Felsefesi*, 126.

insanları yönetme siyasetinin, ömrü boyunca Allah'ın kitabı ve Resulünün sünnetini bilme üzerine olması nedeniyledir.⁶⁰ Gerçi Peygamberin vefatından sonra yerine Hz. Ebu Bekir geçmiş ancak hem halifeliği kısa sürmüş hem de mürtetlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Devlet kurumlarını tam olarak oluşturamamış ve istenilen şekilde devleti geliştirememiştir. Ondan sonra halifelik görevini Hz. Ömer üstlenmiş ve fetihlerle genişleyen İslam topraklarında idari, sosyal, iktisadi ve askeri bakımdan tarihe damga vuracak gelişmelere sahne olacak bir devletin başkanı olmuştur. Bu sebeplerle bazı çevreler Hz. Ömer'i İslam devletinin idari teşkilatının ilk kurucusu olarak kabul etmişlerdir.⁶¹

Yüzyılımıza liderlik edebilecek tarihi şahsiyetlerin başında Hz. Ömer gelmektedir. İslam'ın siyasal şekillenmesi ve medeniyet ufuklarında yol almasında O'nun eylemleri ve yönetimi rehberlik etmiş ve etmektedir.⁶² Bir lider olarak Halife Ömer, Müslümanları kurumsal devlet gücüne kavuşturmuş, medeniyetin temelini oluşturan etmenlerin ortaya çıkmasını sağlayan kurumlaşma için önemli uygulamalarda bulunmuş ve bu inkılâplar, sonraki zamanlar için de yol gösterici ve kalıcı olmuştur.⁶³ Kuşkusuz Hz. Ömer; din ve imandaki kemali, din ve dinin emirleri konusundaki tavizsiz tutumu, hakkı kabul ederek haksız olduğunda hemen hakka dönmesi, Allah'tan hakkıyla korkması (hesap verme), ince kalpli, huşu sahibi ve vera sahibi (şüpheli şeylerden sakınır) olması, iradesi ve şahsiyetindeki kemali, zühdü ve dünyaya rağbet etmemesi, sabrı, heybeti, cömertliği, cesareti⁶⁴ gibi özelliklerle dikkat çeken, tarihte adaletiyle temayüz etmiş en büyük liderlerinden biridir.

Hz. Ömer'in liderlik yönünü öne çıkaran birçok husus görmekteyiz. En başta da karşılaştığı ve gelecekte öngörülen ihtiyaçlara yönelik çözümler üreterek, bunları kısa sürede uygulamaya koymasındır. Şimdi de yukarıda Fârâbî tarafından sayılan şartlar ışığında ilk başkandan sonra gelen ikinci başkan ve özelliklerini Hz. Ömer'deki özellikler ile birlikte değerlendirelim.

⁶⁰ İbn Hacer el-Askalani, *Fethü'l-Bâri*, thk. Abdulkadir Şeybe el-Hamed, C.VII. (Riyad: 2001), 55.

⁶¹ Sabri Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları, Sonuçları ve Etkileri", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXIX, A.Ü. Basımevi-1999: 27.

⁶² Halit Çil, "Halife Ömer'in Liderlik Ve Yönetim Anlayışı", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, Cilt:1, Editör: Ali Aksu, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sivas/2018: 252.

⁶³ Mustafa Fayda, "Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları: 2007), 34:47.

⁶⁴ Abdusselam b. Muhsin Âl İsa, *Dirase nakdiyye fi'l-merviyati'l-varideti fi şahsiyyeti Ömer b. Hattab ve siyasetuhu'l-idariyye*, 1. Basım (Medine: el-Camiatü'l-İslamiyye, 2002/1423),1: 309-349.

2.1. Hz. Ömer'in Liderlik Özellikleri ve Devletinin Esasları

Hz. Ömer'in hilafeti, İslam devletinin istikrara kavuştuğu ve coğrafi olarak gösterdiği gelişme ile İslam ümmetinin üstünlüğünü göstermesi açısından sembol bir dönemdir. Bununla birlikte bir devlet idaresinden beklentileri karşılması bakımından da hemen her kesimin kabul ettiği bir yönetim sürecidir.

İslamiyet'in tebliği sırasında bütün Kureyş içerisinde okuma yazma bilenlerin sayısı on yedi idi. Hz. Ömer de bu ender insanlardan biriydi.⁶⁵ Hz. Ömer, Rasulüllah (s.a.s.)'in önemli kararlar alacağı zaman görüşlerine başvurduğu kimselerin başında gelmekteydi. Bu istişarelerde onun ileriye sürdüğü görüşler son derece isabetliydi. Peygamber (s.a.s) onun bu özelliğini şu sözleri ile ifade etmiştir: "Allah, hakkı Ömer'in dili ve kalbi üzere kıldı. O, Faruk'tur. Allah, Onunla hak ve batılın arasını ayırtmıştır."⁶⁶ Peygamberin bu sözü bile onun hikmet sahibi bir kişi olduğunu göstermesi bakımından yeterli görülebilir.

Halife Ömer, Kur'an-ı Kerim ve onun tefsir ve te'vili hususunda âmil, dini meselelerde rey ve fetva sahibi bir müçtehit olarak⁶⁷ hem İslami prensiplerin anlaşılmasında hem de yaşantıya geçirilmesinde önemli görevler ifa etmiştir. Hz. Ömer İslam'da asıl olanın insan unsuru olduğunu benimsemiş ve kamu yararını ön planda tutarak dini hükümlerin insana yönelik olduğunu, bu sebeple bunların bir kısmının dönemselsel olduğunu, gerekirse uygulanamayabileceğini göstermiştir. O, zahiri olarak Müslümanlıktan öte, Müslümanlığın özünü uygulamayı savunmuştur.⁶⁸ Çoğunluğa göre Hz. Ömer'in bu uygulamalarının başka naslara dayandığı veya hükmün uygulanması için var olması gereken illet ve şartların bulunmayışına bağlı olduğu ya da maslahat ve sedd-i zera'i prensipleri çerçevesinde devlet başkanına tanınan yetki kullanımından ibaret olduğu ifade edilmektedir.⁶⁹

Hz. Ömer'in devlet yönetiminde dayandığı ilke ve esasları sıralamak bu makalenin hacmi dışındadır. Yine de bu ilkelere şöyle yüzeysel olarak bakıldığında; şûra, adalet, eşitlik, sözde eylemde ve reaya ile ilişkide hakkı üstün tutması, inanç ve fikir özgürlüğü, güvenlik hakkı, mesken dokunul-

⁶⁵ Belazûrî, *Futûhu'l-buldân*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yay. 2013), 539.

⁶⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağrakça vd. (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008), II: 323.

⁶⁷ H. İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991), I: 319.

⁶⁸ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer* (Ankara: Ankara Okulu Yay. 2013), 52.

⁶⁹ Muhsin Koçak, "Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları: 2007), 34: 52.

mazlığı ve mülkiyet hürriyeti, savaş sanatını bilmesi ve buna uygun olarak hazırladığı kuvvet ile emanet gibi⁷⁰ yönetim için gerekli görülen evrensel değerler olduğu görülebilir.

Hız. Ömer'in en önemli özelliklerinden biri de iş görmesi ve teferruata dikkat etmesidir.⁷¹ Hız. Ömer'in hitabeti güçlü ve ifadesi düzgündür. O, keskin zekâ sahibi, sağlam kanaat sahibi birisi olup görüşleri isabetlidir. Sert ve dar fikirli değildir.⁷² Ancak hakkı yerine getirme hususunda son derece şiddetlidir. Halifeligi sırasında en çok temayüz eden vasfı, şiddetidir. Şu da var ki, bir şeyi emrettiği veya yasakladığı zaman önce ailesinden başlardı. Hız. Ömer valilerine karşı da sertti; Onların halkı korkutmasından, halkın nefislerini zelil kılmalarından, halkı korkaklık ve pısrıklığa itmelerinden ve kendini küçük görür bir kompleks içinde/kendilerine güven ve hürmeti yitirmiş şekilde yetiştirmelerinden endişe duyuyordu. Bilinen şiddetine rağmen çok alçak gönüllü ve mütevazıydı. Cesaret ve kahramanlık bakımından sahabenin en önde geleniydi. Uzak görüşlü, yönetim hususunda üstün kabiliyetli, Arap toplumunun ruhi yapısını bilmede maharetlidir. Son derece takva ve vera sahibi olup, gerekeni tatbik hususunda kınayanlara aldırmaz, o hususta kimseden çekinmezdi. Zayıflara karşı şefkatine rağmen, hakkı yerine getirmek için son derece sert, korkusuz ve kararlı davranırdı. Aynı şekilde, başkasına, hassaten kendi nefisine karşı son derece iffetli, adil ve taviz vermez bir kadı idi. Hayatının bütün safhalarında dirayetli bir adam olmuştur.⁷³

Hız. Ömer, emniyet mülahazasıyla meselelerin çoğunu, işlerin en büyük hürriyet ve basiretle müzakere edildiği meclise getirirdi.⁷⁴ İlmi mevzular meclisinde sık sık müzakere edilirdi.⁷⁵ Hız. Ömer, bugünün müsteşarları mesabesindeki havas ve keskin akıl sahiplerine danışır, herkesle istişarede bulunurdu. Çoğunlukla da daha iyisini, delil olarak daha güçlüsünü ve gi-dişat olarak daha uygununu görünce görüşünü değiştirirdi.⁷⁶

O, zamanının ruhuyla, toplumsal yapı ile uyumlu bir halifeydi.⁷⁷ Yöneticinin bilgi donanımının çok önemli olduğu gerçekliğinden hareketle o,

⁷⁰ Abdussettar eş-Şeyh, *Ömer b. el-Hattab-el-Halifetü'l Raşidiyyu'l Azam ve'l İmamı'l Adilür-Rahim* (Dimeşk: Dâru'l Kalem, 2012), 358-395.

⁷¹ Şibli Numani, *Bütün Yönleriyle Hız. Ömer ve İdaresi*, 4. Basım, çev. Talip Yaşar Alp (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1986), II: 269.

⁷² Numani, *Bütün Yönleriyle Hız. Ömer ve İdaresi*, II: 352-373.

⁷³ Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, I: 315-321.

⁷⁴ Numani, *Bütün Yönleriyle Hız. Ömer ve İdaresi*, II: 318.

⁷⁵ Numani, *Bütün Yönleriyle Hız. Ömer ve İdaresi*, II: 375-377.

⁷⁶ Şeyh, *Ömer b. el-Hattab -el-Halifetü'l Raşidiyyu'l Azam ve'l İmamı'l Adilür-Rahim-*, 360.

⁷⁷ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hız. Ömer*, 59.

bir bilge idi.⁷⁸ Onun ilim ve hikmet sahibi olan kimselere gıpta edilebileceği yönündeki bir Hadiste “yönetici olmadan önce bilgi sahibi olunuz (ilim öğreniniz)”⁷⁹ demesi de bunun bir işaretidir.

Hiz. Ömer, teorik ve pratik olarak yöneticilik hususunda üstlendiği sorumluluğun farkındadır. Araplar kendiliğinden yürüyüp giden ve kendisini sürenin peşinden giden bir deveye benzeten Halife Ömer, bu devenin, çobanın kendisini nereye götürdüğüne bakmasını ister. Bu çoban kendisi olduğunda, “Kâbe'nin rabbine ant olsun ki onları doğru bir istikamete yöneltmeğe çalışacağım”⁸⁰ demek suretiyle toplumu yönlendiren asıl kişinin yönetici olduğunu, toplumun, yöneticisinin yönlendirmesine göre şekil aldığını ifade eder. Bu nedenle de yöneticinin mutlak manada doğru olması gerekliliğini, “İmam ve önderleri sapmadıkça insanlar istikametten ayrılmaz”⁸¹ ifadeleriyle dile getirir. Hiz. Ömer'in bu ifadelerinin Fârâbî'nin, başkan erdemli olursa, onun yönetimi de yönettiği toplum da erdemli, iyi ve mutlu olur⁸² şeklindeki görüşüyle bağdaştığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

2.2. Fârâbî'nin İkinci Başkan'da Aradığı Şartlar ve Hiz. Ömer

Fârâbî, ideal devletin yöneticisinde bulunması gereken özellikleri sayarken, adaleti ve adil davrananları sevmesini yöneticinin özelliklerinden birisi olarak belirler.⁸³ Hiz. Ömer'in idaresini de halka sevdiren asıl husus dost-düşman ayrımı yapmayan adaletiydi.⁸⁴ Adaleti, Müslümanların haklarını kendilerine zamanında ulaştırmak için, ileri gelenler ve avam arasında ayırım gözetmeksizin, elinden gelen bütün gayretleri gösterecek noktaya ulaşmıştı.⁸⁵ Hiz. Ömer idaresinin en belirgin özelliği zengin ile fakirin, asilzade ile mütevazının, akraba ile yabancıların devlet idaresi tarafından aynı seviyede mütalaa edilmeleriydi.⁸⁶ Hiz. Ömer'in siyasi başarısının açık bir delili de devlet çarkını döndürmek için seçtiği insanların istihdam edildikleri işe en layık kişi olmalarıdır.⁸⁷ Dolayısıyla Hiz. Ömer'in yönetiminde

⁷⁸ Ömer Cide, “Hz. Ömer'in Yönetim İlkeleri”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017/2, Cilt: 4, Sayı: 7, s.155.

⁷⁹ Buhârî, Muhammed b. İsmâil (v.194-256/869), “Kitabü'l-İlim”, 15, *Sahih el-Buhari* (Dımeşk-Beyrut: Dâr İbn Kesir, 2002) 30.

⁸⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, II: 548.

⁸¹ Belâzürî, İmam Ahmed b. Yahyâ b. Cabir (v. 279/892-893), *Ensâbu'l-eşraf* thk. Süheyl Zekkar-Riyad Zirikli (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1997), X. Cilt: 343.

⁸² Fârâbî, *Kitabu'l-Mille ve nususun uhra*, 43.

⁸³ Fârâbî, *Tahsilü's-saâde*, 95.

⁸⁴ Numani, *Bütün Yönleriyle Hiz. Ömer ve İdaresi*, II: 262.

⁸⁵ Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, I: 318.

⁸⁶ Numani, *Bütün Yönleriyle Hiz. Ömer ve İdaresi*, II: 251.

⁸⁷ Numani, *Bütün Yönleriyle Hiz. Ömer ve İdaresi*, II: 261.

dikkat ettiği bu uygulamaların Fârâbî'nin yönetimde istediği yapıyı çağrıştırdığında şüphe yoktur.

Fârâbî, İlk Başkan'ın yerine geçecek İkinci Başkan'da bazı olmazsa olmaz şartların varlığına dikkat çekmiştir ki bunlar doğuştan gelen bedeni kusursuzluk yanında, akıl, hitabet ve öğrenmeye olan yatkınlık şeklinde özetlenebilir. Hz. Ömer'e baktığımızda; Feraset, zekâ, cesaret, bilgelik gibi birçok liderlik özelliklerine doğuştan sahip olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁸ Yine Fârâbî'nin ilk başkandan sonra yerine geçecek kişide aradığı hikmet, ilim, öncekilerin yoluna uyma, iyi bir görüş sahibi olma, halkı irşat ve savaş işlerinde sebat üzere bulunmaları gerektiği⁸⁹ şeklindeki şartlarının Hz. Ömer'de ortaya çıktığı rahatlıkla söylenebilir.

Fârâbî'ye göre İlk Başkan'dan sonra yerine geçen kimse bütün durumlarda onun gibi yani ona denk birisi olursa, ilk olanın belirlemeden bıraktığı şeyleri yerine geçen kişi belirler.⁹⁰ Fârâbî önceki yöneticilerden alınmış yazılı kanunlarla medine'yi yöneten kişiye "Meliku's-Sünne" der. Burada "Meliku's-Sünne" tabirini öncekilerin yoluna uyan ve onların geleneğini takip eden yöneticiler manasında kullanır. Meliku's-Sünne kendinden önce uygulanan kanunlardan daha uygun olanı gördüğünde önceki kanunları değiştirebilir. Bu durum öncekilerin yanlış yaptığı anlamına gelmez ancak şartların değişmesiyle birlikte daha uygun olanı yapmayı gerekli kılar. Çünkü o günkü durumu görmüş olsaydı öncekiler de bu şekilde bir değişiklik yapmayı uygun görürlerdi. Farklı zamanlarda yaşasalar dahi sonra gelenler, öncekilerin uygulamalarında değişiklik yapabilir. Eğer bu nitelikte birisi yoksa öncekilerin yasaları yazılır, korunur ve o yasalar ile yönetilir. İşte bu şekilde öncekilerin yazılı şartlarına uygun olarak yöneticilik yapanlara⁹¹ en güzel örnek, Fârâbî düşüncesindeki ideal yönetici tipine uygun olarak öncekilerin yoluna uyan, adil yönetimiyle meşhur halife Hz. Ömer'i zihinlere getirmektedir.

Hz. Ömer kendinden önceki iki yöneticinin deneyimlerini görme imkânına sahip olmuş ve yöneticiliği esnasında büyük ölçüde söz konusu deneyimlerden istifade etmiştir. Yönetimi boyunca Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir'i takip etmiş, ayrıca yeni durumlara çözüm üretme kabiliyetini

⁸⁸ Hz. Ömer'in bireysel liderlik özellikleri (s.41-129) ile siyasi ve idari liderlik özellikleri (s.133-256) için bk. Halit Çil, *Ömer'ini Arayan Yüzyıl Hz. Ömer'in Liderlik ve Yöneticilik Özellikleri* (İstanbul: Timaş Yay. 2017).

⁸⁹ Fârâbî, *Kitâbü Arâi ehli'l-medineti'l-fâzıla ve mudaadatiha*, 124-125.

⁹⁰ Fârâbî, *Kitâbu'l-Mille ve nususun uhra*, 49

⁹¹ Fârâbî, *Kitab es-Siyase el-medeniyye*, 90.

de sergilemiştir. Ayrıca devletin ihtiyaç duyduğu kurumları en uygun bir biçimde ihdas etmiştir.⁹²

H. Ömer aslına bakıldığında sadece H. Muhammed'i değil diğer devlet ve krallıklardaki kanunları ve idare usullerini öğrendikten sonra bunlardan kabule şayan olanları benimsemiş bir liderdir. Arazi vergileri, gümrük vergileri, kâtiplik, askeri levazım dairesi, murakabe ve muhasebe meselelerinde İran ve Suriye'nin kanun ve örflerini, lüzumlu gördüğü değişiklikleri yaparak takip etmiştir.⁹³ Bu da onun "Melik es-Sünne", yani kendinden önceki ilk başkanın koyduğu esaslar çerçevesinde hareket eden bir başkan olduğunun ve onun yolundan gittiğinin bir delilidir.

SONUÇ

Fârâbî, siyaseten karışıklığın olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu yıllar İslâm âleminin yönetim açısından sıkıntı içinde bulunduğu yıllardır. Böyle bir zamanda Fârâbî'nin, İslâm devletinin kaybettiği konumu yeniden kazanarak çözülen İslam birliğinin tesisi için en önemli konumda gördüğü ideal devlet başkanını aradığı düşünülebilir.

Fârâbî ideal devlet hakkındaki görüşlerini "el-Medine", "es-Siyase", "Tahsilu's-Saade", "Füsul'l-Hikem" ve "et-Tenbih Ala Sebili's-Saade" isimli eserlerinde belirgin bir şekilde açıklamaktadır. Fârâbî'nin faziletli bir toplum meydana getirmek üzere tasarımını verdiği erdemli devletin Eflâtun'un ütöpik devletinin izlerini taşıdığına şüphe yoktur. Filozofların kral ve kralların filozof olmasını öneren Eflâtun'dan farklı olarak Fârâbî, kişinin dünya ve âhîret mutluluğunu ve toplumun dirlik ve düzenliğini sağlayacak bir nizam vaad eden Kur'ân-ı Kerîm'in ortaya koyduğu hayat tarzını da dikkate alarak "ilk reis" ve "imam" diye nitelediği ideal devlet başkanının şahsında yani İslâm halifelerinde H. Peygamber ile filozofun üstün özelliklerini birleştirmek istemiştir.

Fârâbî, ilk başkan ya da reis denilen yöneticinin bir kısmı doğuştan bir kısmı da kazanılarak elde edilmiş bazı özellikleri taşıması gerektiğini belirler. Ona göre erdemli devletin başında bulunan başkana mahsus sıfatlar ve özellikler bir kişide bulunursa onun mutlaka başkan olması gerekir. O varken başka birinin başkan olmaması gerekir. Ancak bu özelliklerin tamamının bir kişide toplanması zordur. Böyle bir adama hiç rastlanmazsa, o şehrin riyasetine gelmiş olan ilk reis ile haleflerinin verdikleri şeriat ve

⁹² Cide, "Hz. Ömer'in Yönetim İlkeleri", 143.

⁹³ Numani, *Bütûn Yönleriyle Hz. Ömer ve İdaresi*, II: 263.

sünnetler muhafaza edilerek kendisinde de doğuştan ve sonradan kazandığı bazı özelliklerin bulunduğu kişi başkan olmalıdır.

Fârâbî'ye göre, ilk devlet başkanının yolunu takip eden ikinci başkan bir felsefeci olmalı, ilk devlet başkanının kanun ve buyruklarını bilmeli ve korumalı, diğer insanlara örnek olarak bütün eylemlerinde öncekilerin doğru yoluna uymalıdır. Önceki başkanların ortaya koyduğu örneğe dayanarak, ilk defa ortaya çıkan hukuk meseleleri hakkında karar verebilmelidir. İlk devlet başkanının karşılaşmadığı yeni problemlerle başa çıkmak için kavrayış ve bilgiye de sahip olmalıdır. Fârâbî önceki yöneticilerden alınmış yazılı kanunlarla medine'yi yöneten kişiye "Geleneksel Başkan" (Meliku's-Sünne) der. Burada Geleneksel Başkan tabirini öncekilerin yoluna uyan ve onların geleneğini takip eden yöneticiler manasında kullanır. Geleneksel Başkan, kendinden önce geçen başkanların yoluna uymakla birlikte, onların uyguladıkları kanunlardan daha uygun olanını gördüğünde önceki kanunları değiştirebilir. Bu öncekilerin yanlış yaptığı anlamına gelmemektedir. Sadece şartların değişmesiyle birlikte daha uygun olanı yapmayı gerekli kılan önemli bir yaklaşımdır. Aslında bu zamanın değişmesiyle birlikte hükümlerin değişmesinin kaçınılmaz bir sonucudur. Eğer o günkü durumu görmüş olsaydı öncekiler de bu şekilde bir değişiklik yapmayı uygun görürlerdi. İşte Fârâbî'nin ideal yönetici tipi olarak düşündüğüne en güzel örnek, öncekilerin yazılı şartlarına uyan ve gerektiğinde yeni şartlar koyarak güçlü bir yöneticilik yaparak çağını aşan Hz. Ömer olmalıdır.

Hz. Ömer'in sahip olduğu özelliklerle arzulanan bir yönetim şeklini uygulamıştır. Bir lider olarak Hz. Ömer, Müslümanları kurumsal devlet gücüne kavuşturmuş, medeniyetin temelini oluşturan etmenlerin ortaya çıkmasını sağlayan kurumlaşma için önemli uygulamalarda bulunmuş ve bu inkılaplar, sonraki zamanlar için de yol gösterici ve kalıcı olmuştur. Kuşkusuz Hz. Ömer sahip olduğu özelliklerle dikkat çeken, tarihte adaletiyle temayüz etmiş en büyük liderlerinden biridir.

Hz. Ömer, fetihlerle genişleyen İslam topraklarında idari, sosyal, iktisadi ve askeri bakımdan tarihe damga vuracak gelişmelere sahne olacak bir devletin başkanı olmuştur. Bu özellikleriyle Hz. Ömer, her yönden devleti geliştirmiş ve insanları yönetme siyasetini, Allah'ın kitabı ve Resulünün sünneti üzerine gerçekleştirmiştir.

Fârâbî'nin İlk Başkan'dan sonra yerine geçecek İkinci Başkan'da aradığı hikmet, ilim, öncekilerin yoluna uyma, iyi bir görüş sahibi olma, halkı irşat ve savaş işlerinde sebat üzere bulunmaları gerektiği şeklindeki özelliklerin

Hız. Ömer'de olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca öncekilerin yoluna uyma hususunda da Hız. Ömer'in son derece hassas davrandığı bir gerçektir.

Siyaseten karışıklığın olduğu bir dönemde yaşayan Fârâbî'nin, teorik olarak ortaya koyduğu görüş ve yaklaşımlarıyla ele alınan bu konu, üzerinde daha fazla araştırmaya yapılmayı hak etmektedir. Zira bu türden yapılacak çalışmalar İslam düşüncesindeki siyaset geleneğinin doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Âl İsa, Abdusselam b. Muhsin. *Dirase nakdiyye fi'l-merviyati'l-varideti fi şahsiyyeti Ömer b. Hattab ve siyasetuhu'l-idariyye*, 1. Basım, Medine: el-Camiatü'l-İslamiyye, 2002.
- Arsal, Sadri Maksudi. *Fârâbî'nin Hukuk Felsefesi*. İstanbul: Kenan Matbaası, 1945.
- Askalani, İbn Hacer. *Fethü'l-Bâri*. thk. Abdulkadir Şeybe el-Hamed. I-XIII, Riyad: 2001.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hız. Ömer*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2013.
- Bayraklı, Bayraktar. *Fârâbî'de Devlet Felsefesi*. İstanbul: Doğuş Yay. 1983.
- Belâzürî, İmam Ahmed b. Yahyâ b. Cabir. (v. 279/892-893), *Ensâbu'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkar-Riyad Zirikli. I-XIII, Dâru'l-Fikr: Beyrut 1997.
- Belazûrî. *Futûhu'l-buldân*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları 2013.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. (v.194-256/869) *Sahîh el-Buharî*. Dimeşk-Beyrut: Dâr İbn Kesir, 2002.
- Cassirer, Ernst. *Devlet Efsanesi*. çev. Necla Arat, 1984.
- Cide, Ömer. "Hız. Ömer'in Yönetim İlkeleri". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017/2, Cilt: 4, Sayı: 7, 141-157.
- Cihan, A. Kamil. "Fârâbî'nin Siyaset Felsefesinde Türk Devlet Anlayışının İzleri". *bilimname* IV. (2004/1), 17-31.
- Çil, Halit. *Ömer'ini Arayan Yüzyıl Hız. Ömer'in Liderlik ve Yöneticilik Özellikleri*. İstanbul: Timaş Yayınları 2017.
- Çil, Halit. "Halife Ömer'in Liderlik ve Yönetim Anlayışı". *Uluslararası Hız. Ömer Sempozyumu*. Editör: Ali Aksu, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sivas/2018. Cilt:1. 235-254.
- Fârâbî, Ebu Nasr. *Fusûlü'l-medenî*. çev. Hanifi Özcan. İzmir: 9 Eylül Üniversitesi Yayınları 1987.

- Fârâbî, Ebu Nasr. *Kitabu'l-Mille ve nususun uhra*. 2. Basım, thk. Muhsin Mehdi. Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 1991.
- Fârâbî, Ebu Nasr. *Kitab Tahsîlu's-sâade*. Takdim: Ali Bu Mülhim. Beyrut: Dâr ve Mektebetü Hilal, 1995.
- Fârâbî, Ebu Nasr. *Kitâbü Arâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla ve mudaadatıha*. 1. Basım, Takdim: Ali Bu Mülhim. Beyrut: Dâr ve Mektebetü Hilal, 1995.
- Fârâbî, Ebu Nasr. *İhsâu'l-Ulûm*. Takdim: Ali Bu Mülhim. Beyrut: Dâr ve Mektebetü Hilal, 1996.
- Fârâbî, Ebu Nasr. *Kitab es-Siyase el-medeniyye*. Takdim: Ali Bu Mülhim. Beyrut: Dâr ve Mektebetü Hilal, 1996.
- Fârâbî, Ebu Nasr. *Kitabu'l-Mille Din üstüne*. çev: Yaşar Aydın. Bursa: Arasta Yayınları 2004.
- Fârâbî, Ebu Nasr. *Fârâbî'nin İki Eseri, Siyaset Felsefesine Dair Görüşler (Fusûlü'l-Medeni) ve Mutluluk Yoluna Yönelme (Tenbih 'Ala Sebili's-Sâade)*. çev. Hanifi Özcan. 2. Basım, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Fayda, Mustafa. "Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 47. İstanbul: TDV Yayınları: 2007.
- Hasan, H. İbrahim. *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*. çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.
- Hizmetli, Sabri. "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları, Sonuçları ve Etkileri". *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. c. XXXIX, Ankara Üniversitesi Basımevi-1999, 27-54.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Zakir Kadiri Ugan. İstanbul: MEB, 1989.
- İbnü'l Esir. *İslam Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*. çev. Ahmet Ağırakça vd. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008.
- Koçak, Muhsin. "Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 52. İstanbul: TDV Yayınları 2007.
- Levend, Ağâh Sırrı. "Siyasetnâmeler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. Ankara: 1962, 167-194.
- Matar, Emira Hilmi. *el-Felsefetü's-siyasiyye min Eflatun ila Marks*. Kahire: Dâru'l-Maarif, 1995.
- Mâverdi, Ebû'l Hasan. *el-Ahkâmü's-sultâniyye*. 1. Basım, thk. Ahmet Mübarek el-Bağdadi. El-Firdevs-Kuveyt: Mektebetü Dâr İbn Kuteybe, 1989.
- Numani, Şibli. *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve İdaresi*. 4. Basım, çev. Talip Yaşar Alp. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1986.

- Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.
- Rosenthal, Erwin I. J. *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*. çev. Ali Çaksu. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Sankari, Faruk A. "Eflâtun ve Farabî: Siyasi Felsefelerinin Bazı Yönlerinin Mukayesesi". *İslam'da Siyaset Düşüncesi*. çev. Kazım Güleçyüz. İstanbul: İnsan Yay. 1995, 249-258.
- Şeyh, Abdussettar. *Ömer b. el-Hattab -el-Halifetü'l Raşidiyyu'l Azam ve'l İmamu'l Adilür-Rahim-*. Dımeşk: Dâru'l Kalem, 2012.